

Burgerschapsonderwijs. De docent en het democratische gesprek

door Teun Dekker

Eén van de paradoxen van het onderwijs is dat het leerlingen voorbereidt om te functioneren in de samenleving in een omgeving die wezenlijk anders is dan die samenleving. Nergens is dat duidelijker dan in het burgerschapsonderwijs. Immers, burgerschapsonderwijs vindt plaats in de klas, maar moet leerlingen in staat stellen mee te doen aan de democratie, en in de klas gelden hele andere regels en normen dan in het forum. Dat maakt burgerschap een moeilijke opdracht. Uit een rapport van de onderwijsinspectie uit februari 2018 bleek dat scholen het nog altijd lastig vinden om burgerschapsonderwijs vorm te geven. *Het Parool* berichtte begin dit jaar dat Amsterdamse leraren-in-opleiding

juist daarom eerst zelf meer verschillende lesmethoden aangeleerd moeten krijgen om zo beter burgerschapsonderwijs aan kinderen en jongvolwassenen te kunnen geven.

Misschien komt dit doordat jongeren opleiden tot goede burgers eigenlijk net zo'n oxymoron is als mensen verplichten vrij te zijn, ze vertellen hoe ze voor zichzelf moeten denken of een groep uitleggen dat ze allemaal individuen zijn. Daarom vereist burgerschapsonderwijs meer van de docent dan onderwijs dat bijvoorbeeld gericht is op kennisoverdracht: de docent moet leerlingen niet alleen bepaalde feiten of vaardigheden aanleren, maar ze ook in staat stellen om zichzelf te ontwikkelen.

Dat is moeilijk omdat iedere leerling een eigen ontwikkeling doormaakt. De docent kan dus niet volstaan met het volgen van een vooraf opgesteld lesplan, maar moet met de leerling een reis beginnen waarvan de bestemming ongewis is, maar in ieder geval buiten het onderwijs ligt.

Het democratisch gesprek

Desondanks is het wel van groot belang aandacht te besteden aan burgerschap in het onderwijs. Het centrale idee van democratie is collectieve zelfbeschikking: een groep mensen die samenleven in een maatschappij en die de samenleving gezamenlijk vormgeven en, via volksvertegenwoordigers en ministers of andere vormen van zeggenschap en participatie, besturen. Om dat te doen, moeten burgers deel kunnen nemen aan een democratisch gesprek. Dat is een bijzonder soort gesprek, waarin mensen met verschillende opvattingen en belangen samen beslissingen nemen over de toekomst van de samenleving. Een dergelijk gesprek is iets anders dan een debatwedstrijd, waarin het erom gaat elkaar af te troeven, onder het motto dat wat de één verliest, de ander wint. Het is juist een gezamenlijke zoektocht naar oplossingen die voor de samenleving als geheel werken, en die recht doen aan de belangen en perspectieven van iedereen. Alleen dan is democratie meer dan het recht van de sterksten, maar juist een gemeenschap van gelijken die gezamenlijk vormgeven aan hun vrijheid.

Hoe meer eisen we stellen aan de invulling van burgerschap, hoe verder we af komen te staan van de individuele vrijheid om op eigen wijze invulling te geven aan burgerschap. Burgerschap moet allereerst een inclusief begrip zijn. Hoe strenger de eisen, hoe enger het begrip ‘een goede burger’ gedefinieerd wordt en hoe minder mensen aan die eisen willen of kunnen voldoen. Terughoudendheid is dus geboden bij het formuleren van eisen en voorwaarden om invulling te geven aan burgerschap, maar dat neemt niet weg dat er enige eisen en randvoorwaarden gesteld kunnen worden.

De ingrediënten van het democratisch gesprek

Om het democratische gesprek te voeren moeten burgers een aantal dingen weten en kunnen. Allereerst moeten ze de spelregels waarbinnen het gesprek plaatsvindt kennen. Het gaat dan om de rechten en plichten van de deelnemers, die bepalen wat acceptabel gedrag in de samenleving is, en de politieke procedures en instellingen die het gesprek faciliteren. Daarom moeten leerlingen in het onderwijs les krijgen over mensenrechten, de grondwet en hoe het staatsbestel in elkaar zit.

“... Een democratisch gesprek is iets anders dan een debatwedstrijd, waarin het erom gaat elkaar af te troeven, onder het motto dat wat de één verliest, de ander wint ...”

Lastiger wordt het als we burgerschapsonderwijs willen invullen door leerlingen te leren wat ons als Nederlanders verbindt, en wat we met elkaar gemeen hebben. Hoe we onze geschiedenis zien en wat de essentie van onze cultuur is, zijn sterk aan verandering onderhevig. Iets wat nu nog algemeen geaccepteerd is, kan over vijf jaar taboe zijn en vice versa. Aangezien burgerschapsonderwijs kinderen voorbereidt op de toekomst en niemand weet wat in de toekomst gedeelde, geaccepteerde tradities zijn, of wat algemeen gezien wordt als ‘onze’ cultuur, is het onderwijzen van cultuur en tradities als vaststaande feiten ingewikkeld. Het is echter wel van belang om leerlingen zich te laten realiseren binnen welke politieke gemeenschap, in welke demos, het democratisch gesprek plaatsvindt.

Om deel te kunnen nemen aan de democratie moeten burgers ook een idee hebben van

wie ze zijn en wat ze vinden over sommige fundamentele maatschappelijke kwesties. Alleen dan kunnen ze een bijdrage leveren aan het zelfbestuur van de samenleving, al was het maar om te weten op wie ze willen stemmen of om op straat over actuele kwesties mee te kunnen praten. Maar om leerlingen dit te leren, kunnen docenten niet vertellen hoe het zit en ze vragen rijtjes, formules of feiten uit hun hoofd te leren. Leerlingen moeten zelf bepalen wat ze belangrijk vinden en wie ze zijn. De docent kan dat proces alleen maar faciliteren. Door verschillende perspectieven aan te dragen en te laten zien welke levensvisies er allemaal zijn, maar ook door leerlingen te leren inzien wat de consequenties van bepaalde waarden en meningen zijn. Als een leerling bijvoorbeeld uitspreekt dat vrijheid van meningsuiting een onaan-tastbaar recht is, kan de docent vragen of dat dan betekent dat iedereen elkaar ongestraft mag beledigen, ‘brand!’ mag roepen in een

---

vol theater, of de Holocaust mag ontkennen. Deze vragen dagen de leerling uit diens opvatting bij te stellen of de ongemakkelijke implicaties te accepteren. Ook kan de docent wijzen op andere visies op vrijheid van meningsuiting, die wellicht meer aansluiten bij de fundamentele intuïtie van de leerling. Daarmee wordt die opvatting dieper geworteld en meer van de leerling. Hier wordt de rol van de leraar een andere; docenten moeten leerlingen een spiegel voorhouden en ze zo op zichzelf laten reflecteren. Dat vereist het vermogen te improviseren, problematische implicaties te vinden en alternatieven voor te stellen. Bovendien vereist het van de docent de moed om standpunten en uitspraken niet te negeren, maar te bevragen en te weerleggen – óók als dit leidt tot spanningen in het klaslokaal.

Daarnaast moeten leerlingen, om burgers te worden, zich kunnen inleven in anderen. Immers, in het democratische gesprek moeten ze de verschillen tussen groepen in de samenleving overbruggen, en gezamenlijk de samenleving vormgeven. Daarom moet het onderwijs leerlingen kennis laten maken met hele diverse groepen in de samenleving, en hen leren inzien wat bepaalde beslissingen en oplossingen van maatschappelijke problemen voor gevolgen hebben voor mensen met een andere achtergrond. Docenten moeten leerlingen kennis laten maken met andere culturen, godsdiensten en tradities, maar vooral ook met elkaar. De leraar is als het ware een gastheer aan een gemeenschappelijke tafel, die het gezelschap animeert, overeenkomsten

en verschillen benoemt, en zo mensen in elkaar interesseert.

Het democratisch gesprek leren voeren

Maar het belangrijkste onderdeel van burgerschapsonderwijs is leerlingen het democratisch gesprek te laten voeren en ze zo te laten oefenen met het democratisch proces. Zoals hierboven beschreven is een democratisch gesprek een bijzonder soort gesprek. De doelstelling is niet gelijk te krijgen of te winnen, maar oplossingen te vinden voor maatschappelijke problemen die niemand alleen kan bedenken maar die voor iedereen acceptabel zijn. Dat betekent dat deelnemers zich niet alleen moeten afvragen wat in hun eigen belang is, maar wat in het belang van de samenleving als geheel is, waar ze weliswaar zelf een onderdeel van zijn, maar ook slechts een onderdeel. Natuurlijk betekent dat niet dat je jezelf voortdurend moet opofferen voor anderen; de samenleving is er juist om individuen in staat te stellen hun eigen keuzes te laten maken. Maar het is wel noodzakelijk dat we de belangen van anderen meenemen in onze bijdragen aan democratisch gesprekken. En het betekent ook niet dat alles kan: we kunnen in het democratisch gesprek niet besluiten de grondwaarden van de democratie te negeren of de basisprincipes van de democratie en de fundamentele rechten van alle burgers te schenden. Binnen die kaders zullen we er met elkaar uit moeten komen.

Zulke gesprekken moet je leren voeren. Dat kan door leerlingen al in een vroeg stadium te laten reflecteren op hun eigen waarden en wensen, ze samen te laten werken, verschillende perspectieven en oplossingen te laten bespreken en tot gezamenlijke conclusies te laten komen. Daarvoor zullen ze argumenten moeten wegen, waarden vergelijken, verschillen van oordeel benoemen en op zoek moeten naar gedeelde inzichten. Echter, alleen de vaardigheid om het gesprek te voeren is niet genoeg. Om in hun latere leven mee te doen aan het democratische proces moeten leerlingen de waarde ervan inzien. Ze moeten dat gesprek willen voeren. Het onderwijs moet ze in het klein laten ervaren wat de meerwaarde van een gezamenlijk gedragen oplossing is, zodat de leerlingen voor zichzelf tot de conclusie kunnen komen dat een samenleving waarin het zo goed mogelijk met henzelf gaat niet noodzakelijkerwijs de beste samenleving is, dat leven in een democratie kansen biedt die in andere systemen niet bestaan en dat de democratie alleen kan bestaan als burgers met elkaar verantwoordelijkheid nemen voor de samenleving.

Om leerlingen dat te leren, moeten docenten optreden als voorzitter: ze kunnen situaties en dilemma's helder schetsen, een dialoog op gang brengen, waarschuwen als het gesprek het democratisch karakter dreigt te verliezen, leerlingen er op wijzen waar het mis dreigt te gaan en complimenten geven als het goed gaat. Als dat lukt, kunnen leerlingen een gevoel krijgen van hoe een dergelijk gesprek kan verlopen en hoe ze daaraan kunnen

bijdragen. Docenten die er in slagen echte democratische gesprekken tot stand te brengen in de klas, kunnen zo leerlingen zich laten realiseren hoeveel voldoening het geeft om onderdeel van een dergelijke samenspraak te zijn, en hen zo een democratische mentaliteit meegeven.

Docenten die leerlingen willen voorbereiden op het democratisch gesprek moeten allerlei rollen vervullen: ze zijn leermeester, voorbeeld, spiegel, gastheer en voorzitter. Hoe verschillend deze rollen ook zijn, ze hebben iets gemeen. Als docenten hun werk goed doen, dan worden ze onzichtbaar en uiteindelijk overbodig. Je zou kunnen denken dat het tragisch is dat het doel van de docenten het overbodig maken van hun docentschap is. Maar het is juist prachtig, want zelfs als leerlingen hun docenten inhalen, dan hebben ze hun docenten nog steeds nodig om voorbij te gaan. Daarmee zijn ze, hoe overbodig ze ook worden, altijd essentieel.

Prof. Dr. T.J. Dekker is hoogleraar Liberal Arts en Sciences Education aan de Universiteit Maastricht. Hij is coauteur van een te verschijnen publicatie van Mr. Hans van Mierlo Stichting (D66) over burgerschap.